

Det er rå makt som bestemmer hvilke institusjoner som skal få leve.

Institusjonsoverdose

Erik S. Reinert
KRON OG MYNT

Utover 1990-tallet, da det etter hvert ble klart at det nyliberale prosjektet ikke levde opp til forventningene, dukket «institusjoner» opp som en tilsynelatende tilfredsstillende forklaring på meget av det økonomisk standardteori ikke fanget opp. Begrepet «institusjoner» dekker et bredt spektrum av lover, normer, rutiner og forventninger som former økonomien og samfunnet. Vanligvis er institusjoner nedfelt i organisasjoner i offentlig og privat sektor, og ofte er det sanksjoner forbundet med å bryte dem. Både julaften og eiendomsrett er institusjoner, og det medfølger ulike typer sanksjoner ved ikke å innrette seg etter dem slik det forventes. Velger man som familie å pynte juletreet i hagen i juli er sanksjonene av en noe annen art enn om man bygger på annemanns grunn, men de er der.

Institusjonell økonomi av den gamle sorten føres tilbake til den norsk-amerikanske økonomen Thorstein Veblen, (hvis 150-års fødselsdag vi skal feie i 2007.)

Den nye institusjonelle økonomien fra 1990-tallet fokuserer veldig på én institusjon – nemlig eiendomsretten – som forklaring på økonomisk utvikling. Som om det eneste som stod mellom en jeger- og samlerstamme i Amazonas og velferdsstaten, var at de ikke hadde oppfunnet eiendomsretten. Betydningen av produksjonsapparatet, industri, og teknologi forsvant i stor grad i en teori der «handel», «kapital» og «institusjoner» kom til å dominere.

«Institusjoner» ble en medisin som skulle kurere meget, men i dette bildet glemte man nesten helt Thorstein Veblens innsikt at det er produksjonslivet som skaper institusjonen, mer enn omvendt. At Amazonas-indianerne ikke hadde behov for eiendomsrett, mens Venezia fikk sitt første offentlige eiendomsregister allerede rundt 1150, kan bare forstås gjennom de ulike måtene de produserte på. Derfor løser man heller ikke fattigdomsproblemet bare ved å innføre eiendomsrett.

Det viser seg at dersom fattige mennesker får offisiell eiendomsrett til sine boliger, kan det resultere i at de mister hus og hjem fordi boligen plutselig kan gjøres om til sårt trengt mat og medisiner.

To viktige økonomiske institusjoner ble født på slutten av 1400-

ILLUSTRASJON: KNUT LØVÅS, KNUGUNN@ONLINE.NO

tallet – patenter og industritoll. Begge var barn av samme grunnleggende idé: Ved hjelp av bevisst feilprising (i forhold til et «fritt marked») kunne man både skape ny økonomisk aktivitet og man kunne flytte slik aktivitet til stadig nye geografiske områder. Det tok både lang tid og var kostbart å skape nye oppfinnelser. Dersom disse kunne kopieres gratis etterpå, var det ingen som ville skape ny kunnskap.

Gjennom å gi oppfinnere et tidsbegrenset monopol på ny kunnskap ble det lønnsomt å skape ny viten. Gjennom å ilegge toll på nye næringers produkter, kunne produksjonen etter hvert flyttes fra stedet produktet var blitt oppfunnet til perifere og fattige land. I begge tilfeller – patentert og oppfostringstoll (som det engang het i Norge) – skapte man velstand ved bevisst å skape et ufritt marked gjennom midlertidige monopoler.

Patentene oppstod i de italienske bystatene og den første bevisste bruk av toll som næringspolitisk virkemiddel finner vi omtrent samtidig, fra 1485, med Henrik VII i England. Henrik VII og hans etterfølgeres politikk med å «feilprise» både rå ull og ferdige ulltekstiler var så vellykket at konkurrenten Firenzes økonomi ble knekket for alltid, og grunnlaget var lagt for Englands stormakt.

Det er imidlertid med institusjoner som med en del vitaminer, for lite og for meget er begge deler like skadelig. Man kan omkomme av for lite A og D vitaminer, mens en ensidig diett av isbjørnlever vil kunne gi en overdose av

«En legitim institusjon var blitt illegitim gjennom en politisk bestemt overdose»

samme vitaminer med samme sørgelige resultat. I begge tilfeller kreves det erfaring og skjønn for å finne riktig dose.

Når det gjelder institusjoner kan overdosen være politisk motivert: institusjonene, i forhold til sin opprinnelige hensikt, kan bli pervertert. Et eksempel: Med sine anslagsvis 12 millioner innbyggere er Inkariket – Tahuantinsuyo – den største stat i historien som ikke har hatt penger. I en stat uten penger betaler man skatt gjennom å arbeide for staten og fellesskapet. 36 dagers arbeid i året vil tilsvare 10 prosent skatt. Denne institusjonen het hos inkaene mita.

Vår egen militærtjeneste er en overlevning etter et slikt pengeløst system der skatt ble betalt i form av tid. Da spanjolene kom og etter hvert trengte arbeidskraft til gruvene, grep de til inkaenes gamle mita-system som i praksis ble omgjort til 100 prosent skatt – tvangsarbeid. En legitim institusjon var blitt illegitim gjennom en politisk bestemt overdose.

1400-tallets to viktige institusjoner – patenter og oppfostringstoll – er i dag begge, ikke ulikt inkaenes mita, pervertert av politisk makt. Oppfostringstollen, den av de to institusjonene som skulle

gjøre det mulig for fattige land å industrialisere, er blitt forbudt.

Ett argument her er at oppfostrings-toll vil føre til rent-seeking – at noen vil bli rike i fattige land av den imperfekte konkurransen som skapes.

Tvillinginstitusjonen patenter, som ble opprettet samtidig utfra nøyaktig samme logikk, er den som gjør det mulig for rike land å bli enda rikere, den hylles og beskyttes av alle internasjonale traktater. At patenter fører til en langttidig rent-seeking enn små industribedrifter i fattige land, er et ikke-tema. Økonomifagets stillhet omkring denne logiske svikten er øredøvende.

Manglende tilgang til dyre patenterte medisiner øker dødeligheten i fattige land. Det paradoksale her er at USA, dagens store beskytter av patenter, på

1900-tallet var den største jukse-makeren når det gjaldt ulovlig bruk av patenter.

Et annet problem er at overdoser av patenter skaper den motsatte effekten av den som var til-siktet: er patentene for brede hindrer dette videre kunnskapsutvikling, snarere enn å fremme den.

For 100 år siden fikk brødrene Wright patent på så godt som alt som kunne fly og Guglielmo Marconi fikk et vidt patent på radiobølger. Dette hindret etter hvert videre teknologisk utvikling. Når det gjaldt flypatentet gjorde den amerikanske regjeringen kort prosess mot dette da de trengte fly under første verdenskrig. I dag, med blant annet patenter på levende organismer, er vi antagelig i samme situasjon som med brødrene Wright: en institusjonell overdose av eiendomsrett skaper både etiske og økonomiske problemer.

En stadig større del av vår verden vil komme under patenter og copyright, slik at disse utfordringene bare vil bli større. Et bidrag på 6,3 millioner dollar i USAs valgkamp bidro til en lov-endring som forlenget copyrighten for Mikke Mus, som ville gått ut i 2003, med 20 år.

Det trengs motkrefter som trekker i motsatt retning, krefter organisert rundt behovet for riktig dosering av institusjoner som en øvelse som krever både kunnskap, skjønn og makt.

Økonomene Hilde Bojer, Peder Martin Lysestøl, Erik S. Reinert, Marianne Marthinsson og Heikki Holmås skriver på torsdager i Klassekampen. Radikalt økonominettverk finner du på www.økonominettverket.no

Erik S. Reinert, siviløkonom/sosialøkonom og seniorrådgiver i Norsk Institutt for Strategiske Studier (NORISS).